

PRATARMĖ LIETUVIŠKAM LEIDIMUI

Kultūros simboliai ir simbolinis mąstymas – vienas stipriausių žmonių bendrijas ir visuomenes vienijančių reiškinių. Tradicinio ornamento ir pavienių ženklų simbolika – tai viena iš daugelio simbolinio mąstymo apraiškų, susijusi su mitologine tradicija ir mitopoetika. Tradiciniai ženklai, pastaraisiais amžiais dažnai sieti su tautiškumo idėja, tampa tautinio ar kitokio tapatumo simboliais arba emblemomis. Tradicinė liaudies ornamento ir ženklų simbolika ir jos ištakos siekia mitinės pasaulėžiūros laikus. Ji susijusi su įvairiomis mitologemomis ir archetipais, ne tik vietinės, bet ir visuotinės prigimties, kuri gali būti bendra baltams ir jų kaimynams ar indoeuropiečiams, o tam tikrais atvejais apskritai universali. Ornamento tyrėjai šį reiškinį nagrinėja labai įvairiai: menotyros, etnologijos, semiotiniu, geometrinės analizės požiūriu ir kt. Todėl paėmusį j rankas V. Celmo knygą, skirtą baltų ženklų simbolikos analizei, kyla klausimai, kuriuos pravartu išsiaiškinti: koku požiūriu, kaip autorius mato ornamentą ir ženklus? Kokį mato skirtumą tarp ornamento bei ženklų vietinio baltiško savitumo, lokalumo ir jų universaliųjų aspektų? Koku būdu, kaip interpretuoja jų sąsają su mitine pasaulėžiūra? Kokius duomenis ir šaltinius naudoja? Kokių tyrėjų mintimis ir metodikomis remiasi? Kuo jo darbas unikalus, naujas ir aktualus?

Valdžio Celmo knyga apie baltų ornamentą patraukli tuo, kad joje gvildinama ne tik latvių, bet ir lietuvių skaitytoją dominanti ornamento simbolikos tema. Jis iškelia įvairias prielaidas apie galimą daugialypę ornamento simboliką. V. Celmo požiūris unikalus, jis ornamento simboliką mato kaip reiškinį, nuolat atveriantį naujus pažinimo horizontus. Tai kūrybinės inspiracijos šaltinis, įkvepiantis savitiems filosofiniams apmąstymams, šiuolaikinėms tradicinio ornamento formos ir simbolikos interpretacijoms. Todėl pažintis su šia patrauklia knyga gali paskatinti ir intelektualiau susidomėti tradicinio ornamento pasaulio paslaptimis, ugdyti gilesnį suvokimą, išeinantį už grynosios etnologijos, mitologijos, archeologijos, menotyros mokslų interesų rato. Autorius iškelia ornamento archaiškumo, mitologiškumo ir drauge inspiratyvumo sąvybes, sudomindamas ornamento tradicija ir jos verte apskritai. Drauge šis leidinys leidžia geriau susipažinti su artimiausių mūsų kaimynų latvių dvasine kultūra ir giliau pažinti bendras baltiškas šaknis.

Knygoje nestinga plačių drąsių apibendrinimų bei kultūrologinių, menotyrinių, estetinių įžvalgų, siekiama atskleisti bendražmogiškąjį ornamento formų ir simbolikos kalbos pobūdį ar tiesiog sudominti skaitytoją šia tema.

Leidinyje skirtas itin plačiam skaitytojų ratui – nuo mokslininkų iki menininkų, kultūrininkų. Ji bus įdomi, naudinga ne tik etninės kultūros puoselėtojams, bet ir kitų kultūros sričių atstovams.

Autorius knygoje nagrinėja ne dekorą ar ornamentiką, o pamatines, reikšmingiausias prasmines sudedamąsias jos dalis, kurių kilmė greičiausiai buvo savarankiška, – tai yra ženklus. Be to, jis tiria ne pavienius unikalius ženklus, o daugiau apibendrintus tų ženklų tipus, kurių simbolika apima daugybę artimų to paties archetipinio (pirminio)

ženklų atmainų. Ženklo šiuo atveju ne visada yra tapatūs dekoru motyvui, kadangi motyvas yra sudedamoji ornamentikos dalis, tuo tarpu V. Celmas nagrinėja ir tokius pavienius savarankiškus artefaktų ženklus, kurie nėra didesnio dekoru elementai. Todėl ir audinių ornamentų motyvai autorių domina tik kaip pavieniai ženklai.

Knygoje apžvelgiami ne tik latvių, bet ir platesni, visų baltų kultūros arealo ornamentų ir ženklų duomenys, lietuvių ornamentai bei jų simbolika. Aptariama ir baltiška rato, kaip anapusinio pasaulio ribos, samprata, priešinga keturkampei gyvenamųjų namų plano sandarai, iliustruojant Lietuvos pilkapių („velionių namų“) pavyzdžiu (p. 66). Taip pat lietuvių tradicinių geležinių kryžių dekoras su kryžmos, saulės, mėnulio, gyvatės simboliais (p. 134), pasaulio stulpo simboliai prūsų urnose (p. 163) ir mėnulio, žalčio, saulės simbolika lietuvių ir prūsų, Lietuvos kuršių žalvario papuošaluose (p. 233, 251, 281, 294, 302, 304), zigzago kaip upės, skiriančios šį ir vėlių pasaulį, simbolika lietuvių kapų dekore (p. 243). Nagrinėdamas svastikos (p. 285, 286, 289), žalčio (p. 304) reikšmes V. Celmas remiasi ir lietuvių kalbos, tautosakos bei mitologijos duomenimis.

Daugiausia autoriaus nagrinėjamos latvių tekstilės, žalvario ir keramikos dirbinių geometrinių ornamentų ir ženklų pagrindinės formos nesiskiria nuo lietuvių raštų. Ženklų formos savitumai susiję su vėlesnės kilmės puošybinėmis detalėmis, bet ne su esminėmis ženklų formos ypatybėmis. Todėl galima manyti, kad gretimų tautų – latvių ir lietuvių – ornamento simbolika itin artima. Tradicinių ženklų simboliką sudaro dvejopi aspektai: universalesnė prasmė ir siauresnis, vietinis, konkretus įvaizdis. Konkretūs simboliniai įvaizdžiai įvairuoja skirtingose vietovėse ir gali kisti bėgant laikui. Autorius, aiškindamas latvių ornamento prasmes, daugiausia remiasi tų ženklų liaudiškais pavadinimais, susijusiais su konkrečiais latvių mitopoetinės tradicijos įvaizdžiais. Tuo tarpu kiek kitokios dalies lietuvių raštų pavadinimų mitopoetikos interpretavimas lieka nuošalyje. Galima pastebėti, kad remdamiesi lietuviškųjų raštų vardų medžiaga ir jos mitopoetiniu kontekstu susidurtume su gerokai mažesniu konkrečių mitinių personažų kiekiu nei latviškojoje medžiagoje – lietuvių ornamento mitopoetika aiškiau susijusi su pasaulio stichijomis, įvairiais Pasaulio medžio lygmenimis, Kosmoso reiškinių sritimis. Kita vertus, aiškėja, jog pamatinė, universalesnė tiek lietuvių, tiek latvių raštų prasmė ta pati. Dėl šios priežasties nesunku pastebėti, kad zigzago raštas, V. Celmo siejamas su Maros ir Vėlių motės, susijusių su upių ir apskritai vandens sfera, mitologema latvių tradicijoje yra universalesnės lietuviškosios šio ženklų kaip gyvybės vandens sampratos atitikmuo. Arba stogelio su kabliukais raštas, latvių siejamas su Jumiu – vaisingumo ir namų apsaugos dievybe, lietuvių tradicijoje siejamas su panašia, tačiau universalesne žirgų poros kaip gyvybės apsaugos, augimą globojančių ir vaisingumą skatinančių mitinių jėgų įvaizdžių simbolika.

Autorius hipotetiškai atskleidžia ir baltų ornamento pasaulines sąsajas, pateikia savitų apmąstymų apie jo raidą ir kilmę.

¹ Gimbutas M., *The Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*, Philadelphia, 1958.

² Рыбаков Б. А., Космогония и мифология земледельцев энеолита, *Советская археология*, 1965 №. 1, с. 24–47; ten pat, 1965, Nr. 2, p. 13–33.

³ Иванов В. В., Отражение индоевропейской терминологии близнечного культа в балтийских языках, *Балто-славянский сборник*, Москва, 1972, с. 193–205.

⁴ Топоров В. Н., О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией «мирового дерева», *Труды по знаковым системам*, Тарту, 1971, т. 5, с. 9–63.

⁵ Golan A., *Myth and Symbol. Symbolism in Prehistoric religions*, Jerusalem, 1991; (Голан А., *Миф и символ*, Москва, 1993).

⁶ Basanavičius J., Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje (įvadas), *Lietuvių kryžiai* (surinko A. Jaroševičius), Vilnius, 1912; (Basanavičius J., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1970, p. 141–148.)

⁷ Dundulienė P., *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, Vilnius, 1979; Dundulienė P., *Lietuvių liaudies kosmologija*, Vilnius, 1988; *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*, Kaunas, 1994.

⁸ Vaiškūnas J., Saulės ir Mėnulio simbolika baltų pasaulėžiūroje, *Senovės baltų simboliai*, Vilnius, 1992, p. 137–142; Vaiškūnas J., Verpstė ir visata, *Liaudies kultūra*, Nr. 2, 2005, p. 20–34.

V. Celmo knygoje nagrinėjama baltų tautų tradicinio ornamento semiotika, komparatyvistika ir jos mitologinis bei mitopoetinis kontekstas. Baltų raštų ir ženklų reikšmės jis gvildena tradicinės mitopoetinės pasaulėžiūros, mitologinio pasaulio sąrangos modelio ir jo simbolikos elementų kontekste. Autorius ieško ornamento sąsajų su latvių ir lietuvių mitinėje tradicijoje žinomomis dievybėmis (mitiniais personažais) ar gamtos stichijų, dangaus reiškinių mitinėmis personifikacijomis – Laima, Perkūnu, Pasaulio medžio įvaizdžiu ir jo elementais. Baltų ženklus jis plačiai lygina su kitų tautų, kultūrų ir civilizacijų, tiek artimų, tiek tolimesnių ar senesnių duomenimis.

Mažai tėra lietuvių kalba išleista bendros literatūros, skirtos abiejų baltų tautų kultūros reiškinių mitologinių aspektų, ornamento ir apskritai liaudies dailės simbolikos nagrinėjimui ir lyginimui su kitų pasaulio kultūrų mitine semiotika, taigi V. Celmo tyrimas novatoriškas.

V. Celmas išsamiausiai remiasi gimtosios kultūros duomenimis ir svarbiausia literatūra apie ornamentą, kuri lietuvių skaitytojui tebėra labai menkai žinoma. Iš lietuvių tyrėjų jis cituoja M. Gimbutienę, G. Beresnevičių, E. Usačiovaitę, N. Vėlių, A. Bliujienę, J. Balčikonį, B. Buračą. Iš rusų, tyrusių baltų ir jų kaimynų ženklusius simbolius, jis remiasi kultūrologiniu B. Rybakovo veikalu „Senųjų slavų pagonybė“ (1981) ir etnologiniu S. Ryžakovos darbu „Ornamento kalba latvių kultūroje“ (2002). Ši savita V. Celmo knyga būtų dar įdomesnė nagrinėjimo objekto ir metodikos požiūriu, jeigu autorius būtų susipažinęs ir su kitais pamatiniais baltų bei jų kaimynų ornamento, tradicinės kultūros simbolių semiotikos tyrimais, klasikiniais ir reikšmingiausiais darbais, be kurių šių tyrimų sritį sunku įsivaizduoti. Tai M. Gimbutienės knyga „Senoji simbolika lietuvių liaudies mene“, kurioje lietuvių liaudies dailės ir archeologijos artefaktų ženklai siejami su baltų ir indoeuropiečių mitologemomis¹, B. Rybakovo straipsnis „Eneolito žemdirbių kosmogonija ir mitologija“, kuriame panašiai nagrinėjama Senosios europos civilizacijos Tripoljės keramikos dekorų simbolika², V. Ivanovo straipsnis „Indoeuropiečių dvynių kulto terminijos atgarsiai baltų kalbose“, kuriame išsamiai aptariamos latvių Jumio, baltų žirgo, indoeuropiečių dvynių mitologemos ir simboliai³, V. Toporovo straipsnis „Apie kai kurių archaiškų tekstų, susijusių su pasaulio medžio koncepcija, struktūrą“, išsamiai nušviečiantis Gyvybės medžio mitologemos sudedamąsias dalis ir jų atmainų įvairovę⁴ bei kiti jo darbai. Kaip vieną įvairiapusiškiausių pastarųjų dešimtmečių komparatyvistinių veikalų, kuriame analizuojant atvaizdų sąsajas su mitais, drauge su daugelio pasaulio tautų ornamentais ir ženklais remiamasi ir lietuvių liaudies dailės duomenimis, verta būtų paminėti ir A. Golano knygą „Mitas ir simbolis“⁵. Nagrinėdami baltų ornamento ir ženklų, mitinių vaizdinių liaudies dailėje simbolikos ryšius, neturėtume pamiršti ir J. Basanavičiaus⁶ bei P. Dundulienės indėlio⁷. Lietuvoje reikšmingus dangaus šviesulių bei Pasaulio medžio ženklų ir simbolių verpstėse tyrimus atliko J. Vaiškūnas⁸. O juostų ženklų bei etninės kultūros konteksto sąsajų su mitinio mąstymo tradicija klausimus

9
Tumėnas V., Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika, *Lietuvos etnologija*, t. 9, Vilnius, 2002; Tumėnas V., Baltiškų juostų simbolių sistemos paieškos: nuo mokslinės interpretacijos iki autentiškos tradicinės liaudiškos tipologijos, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 31, Vilnius, 2003, p. 21–38; Tumėnas V., Aplinkos realijų transformacija lietuvių juostų raštų pavadinimuose: liaudiško mąstymo principų paieška, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2005, 5(14), p. 139–154; Tumėnas V., Dualinė juostų simbolika: atitikmenys ir tipologinės sąsajos Lietuvoje, Rytų bei Senosios Europos kultūrose, *Kultūrologija 14. Rytai-Vakarai: Komparatyvistinės studijos V*, Vilnius, 2006, p. 417–440.

10
Даниленко В. Н., Космогония первобытного общества, *Начала цивилизации: Даниленко В. Н., Космогония первобытного общества, Шилов Ю. А., Праистория Руси*, Екатеринбург, Москва, 1999, с. 3–216.

11
Кчачук Т. М., Мальований орнамент посуд Трипілля-Кукутень (етапи VII–VIIІ-уII), як джерело вивчення свитосприймання давнього населення, *Енциклопедія Трипільської цивілізації*, ред. М. Ю. Видеико, Н. Б. Бурдо, Київ, 2004, т. 1., с. 451–458.

12
Арнаменты Паднепроўя, кіраўнік праекту Г. Р. Нячаева, ред. Я. М. Сахута, Мінск, 2004.

13
Русакова Л. М., *Традиционное изобразительное искусство русских крестьян Сибири*, Новосибирск, 1989.

tiria ir šio teksto autorius⁹. Kaip į vienus reikšmingiausių pastaraisiais dešimtmečiais publikuotų darbų apie baltų, jų artimų kaimynų, indoeuropiečių arba Senosios Europos ornamento simboliką reikia atkreipti dėmesį į dar keletą studijų. Tai ukrainiečių archeologo V. Danilenkos knyga „Pirmykštės visuomenės kosmogonija“ (1965 m. rankraštis, 1999)¹⁰, kurioje daugiausiai dėmesio skiriama Rytų Europos ornamento simbolikai. Panašiu metu kaip M. Gimbutienė bei B. Rybakovas šis autorius irgi nagrinėjo mitologijos, mitinių personažų, kosmogoninių įvaizdžių ryšius su ornamentu. Ukrainiečių archeologo T. Tkačiuo straipsnis „Tapytas Tripoljės–Kukutenio (BII–CII-уII etapo) indų ornamentas, kaip senųjų gyventojų pasaulėžiūros aiškinimosi šaltinis“ (2004)¹¹ savitai tęsia mitinio mąstymo, kosmogonijos principų raiškos ornamente analizę. Itin įdomi baltarusių etnologų bei dailėtyrininkų kolektyvinė monografija – G. Niačajevo projektas „Padnieprės ornamentai“ (2004)¹². Joje, panašiai kaip latvių mokslinėje tradicijoje, ornamento simbolikos analizė grindžiama tekstilės raštų vardų įvairove ir jų sąsajomis su mitologiniais tautosakos aspektais. Beje, toks požiūris seniai žinomas ir rusų etnologijoje – pavyzdžiui, L. Rusakova monografijoje „Tradiciinis Sibiro rusų valstiečių vaizduojamasis menas“, greta kitų klausimų, nagrinėja ir archaikiųjų ritualų atšvaitus tautosakoje ir jos įvaizdžių ryšį su tekstilės ženklų vardais¹³.

Nepaisant šių pastabų, V. Celmo knyga išsiskiria aktualiu mokslui ir meno pasauliui baltų ornamento sąsajų su mitologija ir mitopoetiniu mąstymu apskritai požiūrių ir apibendrintų duomenų gausa bei tarpdalykiškumu.

Lietuvių skaitytojui bus naudinga susipažinti su gausaus būrio latvių ornamento simbolikos tyrėjų darbų apibendrinimu, jų atliktomis ornamento klasifikacijomis kosmologiniu bei mitopoetiniu aspektu.

Ornamentikos simboliką autorius nagrinėja keliais itin skirtingais požiūriais: iš vienos pusės – gilinasi į jos kultūrinę tradiciją, kontekstą, istorines ir tipologines sąsajas, o iš kitos pusės – žvelgia kaip menotyryninkas, kuris tiesiogiai nagrinėja formų psichologinį poveikį ir iš jo kylančias jų reikšmes, asociatyviai interpretuoja ir pateikia galimą ženklų formų estetikos aiškinimą.

Kalbėdamas apie kultūrinę ženklų simboliką baltų tradicijos kontekste, jis tęsia savo pirmtakų Latvijos archeologų, etnografų, dailėtyrininkų mintis. V. Celmas apibendrina arba praplečia jų išvadas, savitai jas aktualizuoja, tvirtai remiasi jų iškeltomis ir puoselėtomis ornamento simbolikos interpretavimo nuostatomis ir metodika.

Visų pirma tai požiūris į ornamentą kaip į tam tikrų simbolių ženklų sistemą. O pavieniai ženklai, remiantis jų formos asociacijomis su kultūros kontekstu, siejami su tam tikromis baltų mitinio pasaulio (arba jo tradicijos tautosakoje) dievybėmis, tokiomis kaip Laima, Dalia, Perkūnas, Dievas, Janis, Ūsinis, Jumis, Austra (Aušrinė), Mara, Vėlių motė.

Didžiausio autoriaus dėmesio sulaukė įvairių tradicinės tekstilės dirbinių (audinių, mezginių ir kt.) raštai, gerokai mažiau – archeologinių metalo, keramikos, gintaro dirbinių ženklai.

Greta šios ir kitų autorių puoselėjamos simbolikos tyrimų vagos, V. Celmas išplėtojo ir savitesnę universalios raštų simbolikos nagrinėjimo kryptį, pagrįstą ornamento formos estetikos simbolinių aspektų interpretavimu, kurio pobūdis daugiau visuotinis nei tautinis. Autorius mėgina paaiškinti, interpretuoti formalių ornamento savybių universaliojo simboliškumo aspektus: jis atkreipia dėmesį į kairės–dešinės, išcentrinio–įcentrinio ornamento judėjimo krypties, viršaus–apačios atskyrimo, ornamento fragmentavimo (dalinio vaizdavimo, „apkarpyto“), tamsaus ir šviesaus atspalvio (rašto ir dugno) ženklų derinimo audinių ornamentikoje prasmės ir reikšmės klausimus. Tai savotiškas įvadas į visuotinio pobūdžio geometrinio ornamento galimų prasminių aspektų sampratą. Deja, keliamų hipotetinių teiginių autorius nepagrindžia konkrečiais tokio mąstymo pavyzdžiais iš liaudies kultūros, todėl jie tampa tik savotiška universalizuota interpretacija, kurios ištakas galima būtų nuosekliau aiškinti nagrinėjant ornamento raidos istoriją nuo priešistorinių laikų.

Itin abejotina autoriaus nuostata interpretuoti juostų ornamento simboliką remiantis formalia jos raidos analize, kai paprastame ženkle neva išvelgiami jį sudarantys dar primityvesni ženklai. Taip mąstant kiekvieno sudėtingesnio ženklo simboliką sudaro kelių pavienių ženklų simbolikos junginys, kurios etnografiniai duomenys neludija – tai tampa nepakankamai pagrįsta kabinetine sofistikuota interpretacija. Pavyzdžiui, rupūžytės (rombo su kabliukais dviejose viršūnėse) ženklą, autoriaus nuomone, sudaro dvigubas Jumis (stogelis su kabliukais). Remiantis lietuviška medžiaga, rupūžytė (liet. varlytė) sietina su gyvybės vaisingumo, gyvybės atgimimo idėja¹⁴, o Jumis (liet. žirgeliai) – su tarpininkavimo tarp dviejų opozicinių pasaulių idėja, aukos bei dvynių mitologemomis¹⁵. Todėl netampa aiškiau, kodėl dvigubai sustiprinta dangiškos apsaugos ir aukos simbolika tampa gyvybės vaisingumo simboliu. Be to, vienų ženklų simboliką grindžiant vien tik kilme iš kitų ženklų simbolikos, nepagrįstai siaurėja interpretuojamųjų simbolių prasmės laukas ir įvairovė. Todėl perspektyviau ir logiškiau ženklų simboliką nagrinėti remiantis jų liaudiškų vardų kaip mitopoetinių simbolių analize bei nagrinėjamųjų ženklų analogijų paieškoms kituose artefaktuose, jeigu jų kompozicija arba kultūrinis kontekstas yra semiotiškai informatyvesnis.

Pradėdamas analizuoti ženklų simboliką, V. Celmas visų pirma išskiria elementariausias jų sudedamąsias dalis. Tai įstrižainė, išilginis brūkšnys, stačias brūkšnys, puslankis, ratas, trikampis, zigzagas, kvadratas, rombas, spiralė, daugiakampis, taškas (p. 50–54). Pačiais bendriausiais bruožais jis aiškina jų visuotinę simboliką. Išskirtų ženklų grupėje galima pasigesti kryžiaus ženklo, kurį autorius prisimena vėliau, kitame kontekste (p. 60).

Visų kryžinių formų ženklų simboliką jis sieja su Gyvybės medžio, pasaulio kryptų, metų laikų sistemų atitikmenimis. Autorius iškelia ornamento ir jį supančios erdvės dialogo aspektus.

Tinklo tipo raštų simboliką V. Celmas sieja su pasaulio tvarkos, pasaulio audinio idėja (p. 156–165). Rombinius, rato ir žvaigždės

¹⁴ Tumėnas V., Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika, p. 168–189.

¹⁵ Ten pat, p. 197–202; Tumėnas V., Dualinė juostų simbolika: atitikmenys ir tipologinės sąsajos Lietuvoje, Rytų bei Senosios Europos kultūrose, p. 417–440.

tipo ženklus autorius universalizuotai sieja su saulės, pasaulio centro simbolika. Trikampio ir kitus panašius ženklus pagal analogijas autorius sieja su Pasaulio stulpo koncepcija.

Knygoje gausu ir kitų ornamento, ženklų, jų grupių simbolikos kosmologinių aiškinimų, pagrįstų raštų formos semiotikos universaliu eseistiniu subjektyviu interpretavimu, kuris atveria platesnį požiūrį į ornamento prasmės pasaulį ir galimybes jį atrasti.

Nemažai dėmesio autorius skiria spalvų simbolikai (p. 177–202). Daugiausia remdamasis kitų autorių bei tautosakos duomenimis jis originaliai interpretuoja spalvų simboliką, išskirdamas joje keturių spalvų kodą, atskirai aptardamas juodą ir baltą spalvas, o daugiausia žvelgdamas į spalvas per keturių, dviejų kontrastingų, opozicinių spalvų santykį. Lietuvoje, deja, spalvų reikšmė ar simbolika nei kalboje, nei tautosakoje, nei etnografijoje iki šiol nėra išsamiau tyrinėta. Žinoma, autorius nepraleidžia galimybės pateikti ir subjektyvių apmąstymų apie spalvų kosmogoninę, filosofinę reikšmę. Labiau abejotini jo samprotavimai apie archeologinių XI–XIII a. Latvijos tamsiai mėlynos spalvos vilnionių skarų (skraisčių) – vilainių, puoštų raštais iš žalvario žiedelių, simboliką. Nors autorius mėlyną vilainių spalvą aiškina juodos spalvos simbolikos kontekste (p. 181), tačiau manyčiau, jog jų dugno spalva vis tiek priskirtina mėlynos spalvos sričiai ir jos derinį su aukso spalvos žalvariniais dangaus šviesulių ženklais reikėtų aiškinti kaip atitinkantį dangaus ir šviesulių simboliką. Todėl vilainių mėlyną spalvą labiau tiktų aiškinti kitame skyriuje, kur nagrinėjama geltonos ir mėlynos spalvų simbolika (p. 185–186).

Pačios vertingiausios yra tos knygos dalys, kuriose autorius, aiškindamas ženklų simboliką, remiasi konkrečiais latvių ornamento ženklų liaudiškais vardais, interpretuodamas juos kaip mitopoetinius simbolius, susijusius su latvių liaudies dainų įvaizdžiais. Parinkdamas ženklo mitopoetinį įvaizdį atitinkančias mitologines liaudies dainas ir tokiu būdu parodydamas liaudiško įvardijimo ryšius su tautosakos mitopoetiniu kontekstu bei žinomomis mitologemomis, V. Celmas tęsia E. Brastinio¹⁶, M. Silinio¹⁷ ir A. Brastinio¹⁸ ornamento simbolikos tyrimų kryptį. Šį metodą, kuriame remiamasi apčiuopiamomis etninės kultūros mentaliteto apraiškomis, gilinamasi į ornamento mitologinį ar mitopoetinį kontekstą, taiko ir šio straipsnio autorius.

V. Celmas glaustai apibendrina žymiausių latvių ornamento tyrėjų E. Brastinio, I. Rožlejos, S. Beklešovos, J. Sudmalio, J. Nietdrės, A. Dzervičio, A. Dzervitės, J. Binės, E. Paeglio, V. Klietnieko, G. Eninio pateiktas tradicinių raštų formų tipų drauge su ženklų liaudiškais vardais klasifikacijas. Jis išskiria trikampį, lanką, rombą ir ratą, rombą su ragučiais, žvaigždę, aštuonkryžmį kryžių, stogelį su kabliukais, eglutę, zigzagą, kryžių, svastiką, pusinę svastiką (žaltį), žaltį, krūmą. Tačiau reikia pažymėti, kad tai nėra visiškai išsamus visų autorių išvadų apibendrinimas, kadangi autorius dalies tekstilėje labai reikšmingų ornamento tipų, išskirtų kitų autorių, nepamini. Tai vėželio, grėbliukų, katpėdėlės, liktoriukų, dantytos žvaigždės tipo ir kt. ženklai.

¹⁶ Brastiņš E., *Latviešu ornamentika*, Rīga, 1923, I d.

¹⁷ Silinš M., *Alšvanga, Latvju raksti*, Rīga, 1924, t. 1, p. 5–9.

¹⁸ Brastiņš A., *Latviešu telotajs raksts, Latvju Māksla*, 1978, No 5.

Vertikalaus kryželio pavidalo katpėdėlės ženklą autorius sieja su žvaigždės, aušros, sielos simbolika. Panaši ir jam artimo ženklo – įstrižo kryžiaus konstrukcijos katpėdėlės simbolika, esanti lietuvių tradicijoje. Jis sietinas su katės, žvaigždės ir rožės įvaizdžiais, kurių prasmė susijusi su dangaus šviesulių, meilės ir jaunystės sritimi.

Autorius rombo tipo ornamentų neskiria nuo rombo su ataugėlėmis (p. 228, 232). Visus šiuos ženklus jis nusako kaip saulės žymę. Tuo tarpu remiantis liaudiškais latviškais pavadinimais, rombas su ataugėlėmis vadinamas dar ir ažuolu, šuliniu (p. 232). Taigi šio ženklo, kaip Gyvybės versmės, Pasaulio medžio, reikšmės lieka nenagrinėtos. Lietuvių tradicijoje šis raštas dažniausiai vadinamas „rožele“ – vestuvinės simbolikos augalo žiedu, taip pat „žvaigždute“ – tai byloja jo kaip dangaus šviesulių simbolio reikšmė¹⁹. Tačiau tiesiogiai visas rombo atmainas sieti (įskaitant ir paprastų formų rombus, ir rombus su kryžiumi viduje) su saulės simbolika kažin ar galima. Šios išvados V. Celmas nepagrindžia jokiais latvių sakininės tradicijos pavyzdžiais (p. 227–230). Tuo tarpu lietuviškieji duomenys, siejantys šį raštą su varnos akies įvaizdžiu, byloja chtonišką simboliką²⁰. Tai atitinka ir B. Rybakovo nuomonę apie rombo žemišką simboliką, kurią jis grindžia šio ženklo kompoziciniu kontekstu, Senosios Europos civilizacijos Tripoljės kultūros dekoru prasmės analogija: rombu puošiamas Deivės skulptūrėlės pilvas. Remdamasis ir baltarusų etnografijos duomenimis, B. Rybakovas padarė išvadą, kad rombas su kryžiu viduje ir taškučiais simbolizavo apvaisintą žemę, užsėtą lauką²¹ (šiai minčiai kitoje savo knygos vietoje (p. 242) pritaria ir V. Celmas). Remiantis Tripoljės skulptūrėlių dekoru kompozicija, galima pridurti, kad rombas buvo siejamas ir su įsčių vaisiaus reikšme²². Visuotinesnio pobūdžio keturkampio figūros simboliką daugelis tyrėjų sieja su žemiškuoju pasauliu. Keturi rombo, keturkampio ar kvadrato šonai siejami su keturiomis pasaulio šalimis, įdirbto lauko, gyvenamojo namo, kaip apvaldytos žemiškos erdvės, simbolika. O ratas, priešingai, daugelyje kultūrų siejamas su dangaus skliauto, dangaus šviesulių, apskritai dangiško arba kito, nežemiško, anapusinio pasaulio, begalybės simbolika.

Pusmėnulio pavidalo pasagines seges lietuvių ir latvių archeologiniuose žalvario papuošaluose, ragų pavidalo lėkius medinėje liaudies architektūroje autorius sieja su mėnulio simbolika (p. 234). Toks interpretavimas įmanomas, turint omenyje, kad šios nuomonės laikosi ir kiti tyrėjai. Tuo tarpu eglutės raštų juostose siejimas su mėnulio simbolika, kurį gerokai anksčiau iškėlė E. Brastinis, atrodo abejotinas, kadangi lietuviški ženklo „eglutės“ ir „šluotelės“ vardai sietini su laumių mitologema²³ bei yra artimi latvių duomenims, pagal kuriuos šis ženklas siejamas su Laimė (Laima) ir kitomis jai artimomis mitinėmis būtybėmis Dekla ir Karta. Juo labiau kad būtent Laimai šis ženklas priskiriamas kitame skyriuje (p. 263–267), kuriame aptariama eglės simbolika.

Abejotinas, per menkai pagrįstas yra ir segmentinės šešialapės žvaigždės siejimas su mėnuliu, remiantis vien skaičiaus 6 atitiktimi šešioms mėnulio fazėms (p. 234). Žinoma, interpretuoti ženklo

¹⁹ Tumėnas V., Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika, p. 190–196.

²⁰ Ten pat, p. 217–218.

²¹ Рыбаков Б. А., *Язычество древних славян*, Москва, 1981, с. 48–50.

²² Tumėnas V., Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika, p. 218.

²³ Ten pat, p. 156–167.

simboliką, neturint jokių etnografinių paliudijimų, yra labai nedėkinga, kadangi remiantis ta pačia abstrakčia universalia formos simbolika šį ženklą galima aiškinti ir kaip saulės simbolį, rodantį jos kelią dangaus skliautu, ir esmines jos padėtis žyminčias kalendorines šventes. Neabejotinai šio ženklo pavidalas primena ir spinduliuojančią žvaigždę. Panašią nuomonę grindė ir J. Vaiškūnas, kalbėdamas apie verpsčių dekorą simboliką²⁴. Todėl korektiškiau būtų šį ženklą sieti su abstraktesne dangaus šviesulių simbolika.

Neįtikinantis ir tekstillinio rombo su kabliukais – rupūžėlės, vėželio – ženklo siejimas su mėnuliu, remiantis vien ženklo formos ar kompozicijos konteksto ypatybėmis (dažnai gretinamas su saulės simboliu – rombu su ataugėlėmis). Taip mąstant šis ženklas gali atstovauti bet kokiai kitai binarinei opozicijai: pavyzdžiui, reikšti žemę greta dangaus simbolių arba tamsą greta šviesos, arba naktį greta dienos ir pan. Tačiau tai labai nutolę, atitraukti išvedžiojimui. Juk latviškas liaudiškas rašto pavadinimas „rupūžytė“, kuris, be to, artimas lietuviškiems „varlytės“, „vėželio“, „vėželio“ vardams²⁵, atveria gerokai konkretesnius mitopoetinės simbolikos rėmus. Autorius užsimena apie šių įvaidžių ryšį su Vėlių mote. Lietuviškoji medžiaga tai patvirtina. Rupūžės vaizdinį Nidos kapinių krikštų pavidale įžvelgė M. Gimbutienė ir siejo jį su gyvybės atgimimu besirūpinančiomis chtoninėmis moteriškomis mitinėmis būtybėmis Laume, Ragana²⁶. Remiantis lietuvių tautosakos kontekstu, galima daryti išvadą, kad rombo su kabliukais ženklas baltų tradicijoje sietinas su vandens ir jam artimų žemės gyvūnų mitiniu pasauliu, moteriškų žemės dievybių mitologema, gyvybės augimo, gimimo idėja²⁷.

Kalbant apie Usinio ženklą, reikia pažymėti, kad jo atitiktis lietuvių ornameantu nėra. Net ir latvių audiniuose jis retas, gali būti vėlyvos kilmės, todėl neatsitiktinai tik keli autoriai jį yra išskyrę. Pagal ženklo struktūrą ir kompoziciją jis gali būti kilęs iš varlytės tipo ženklų, kitaip tariant, gali būti šio rašto atmaina.

Nagrindėdamas latvių tradicinio dangaus Dievo simbolius, autorius kartais perdėm laisvai filosofškai mitologiškai interpretuoja ornamentų ir ženklų formas, nesiremėdamas etnografijos duomenimis. Todėl zigzagas jam iškyla dar viena reikšmė – kaip Dievo simbolis (p. 249). Toks menkai pagrįstas interpretavimas gali būti teisingas, tačiau jis iš principo metodiškai kiek pavojingas, kadangi einant tokiu filosofiniu mitologiniu formos interpretavimo keliu bet kokiuose ženkluose galima įžvelgti pačias įvairiausias prasmes.

Panašiai laisvai autorius interpretuoja ir panašius į svastiką ratinius ženklus, tokius kaip Saulės, Laimos, Perkūno, Pasaulio centro simboliai (p. 251). Tačiau išvados, negrindžiamos etnografiniais naratyvais arba palyginamąja kitų kultūrų medžiaga, neįtikina.

Įtikinamesni, pagrįstesni autoriaus išvedžiojimui apie piramidės arba stulpelio pavidalo ženklus kaip padangės, dangaus ir saulės, Janio simbolius (p. 251–258).

V. Celmo mažai plėtojama Jumio ženklo simbolikos aiškinimą (p. 259–262) atitinka ir lietuviškoji medžiaga. Tik Lietuvoje ir vėl

24

Vaiškūnas J., Verpstė ir visata, *Liaudies kultūra*, Nr. 2, 2005, p. 20–34.

25

Tumėnas V., Aplinkos realijų transformacija lietuvių juostų raštų pavadinimuose: liaudiško mąstymo principų paieška, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2005, 5(14), p. 139–154.

26

Gimbutienė M., *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius, 1985, p. 34–35.

27

Tumėnas V., Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika, p. 197–202.

28

Ten pat, p. 168–189.

29

Иванов В. В., Отражение индоевропейской терминологии близнечного культа в балтийских языках, *Балто-славянский сборник*, Москва, 1972, с. 193–205.

30

Tumėnas V., Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika, p. 168–189.

31

Ten pat, p. 156–167.

32

Ten pat, p. 203–207.

nerasime duomenų apie ženklą sąsąją su konkrečiu mitiniu personažu – „žirgelių“ vardas bei platesnė kontekstinė analizė leidžia ženklą sieti su dvynių, vaisingumo, apsaugos, tarpininko tarp dangaus ir žemės, aukos mitologemomis²⁸. Neatmestina tikimybė, kad lietuviai šį ženklą dar seniau galėjo sieti su Aitvarui, Vėjui artimomis mitinėmis būtybėmis, kurios lakioja padange, rūpinasi skalsa ir turto apsauga. Atkreiptinas dėmesys, kad autorius pateikia ir šio raštų vardų, artimų lietuviškiems: „dviguba varpa“, „žirgeliai“, „kirviai“. Dvigubos varpos, Jumio, lėkių žirgelių ryšį su dvynių mitinėmis būtybėmis išsamiai aptarė V. Ivanovas²⁹. Plačiau šio ženklą reikšmę indoeuropiečių mitinių vaizdinių kontekste yra aptaręs ir šio straipsnio autorius³⁰.

Įdomiai ir išsamiai V. Celmas plėtoja Laimos šluotelės, arba eglutės, žagaro ženklą simbolikos sąsąjas su Laimos ir jai artimų mitinių būtybių mitologema, laiko ir likimo koncepcija (p. 263–278). Lietuviškoji medžiaga skatina daryti panašias išvadas apie šio ženklą ryšį su Laimos (Laumės) komplekso mitologema. Be to, reikia pažymėti, kad šio ženklą semantinis laukas kaip reta išimtis ir lietuviškajame kontekste gali būti siejamas su konkrečiomis mitinėmis būtybėmis³¹.

Aptariant autoriaus pateikiamą Maros žymės simboliką, galima pažymėti, kad ir lietuvių tradicijoje, remiantis ženklą kompozicija tradicinės keramikos dekoruose ir ją kartais puošusių juostų zigzaginiu ornamentu, vingelio tipo ženklai siejami su vandens, gyvybės vandens mitologema. Tačiau lietuviškojoje medžiagoje nerandame užuominų apie ženklą sąsąjas su konkrečiomis mitinėmis būtybėmis. Galima tik interpretuoti, kad dantyto zigzago, vadinamo žūšiažarnike (kitaip sakant – žąsies žarna), ryšys su žąsies, vandens paukščio įvaizdžiu rodo rašto sąsąją su laumių ar Laimos mitine sfera, apimančia vestuvių tematiką³².

Bene plačiausiai autorius aptaria svastikos, arba Perkūno, Dievo, Ugnies ar Laimos kryžiaus, simboliką. Jis detalai nagrinėja tautosakines Perkūno, Dievo ir Laimos ypatybes, kurių sąsąjas su ornamentu mėgina išvelgti raštų formos ypatybėse – skaitmeniniuose, centro reikšmės, rotacijos ir jos krypties aspektuose. Surinkta gausybė šio ženklą atmainų etnografinėje tekstilėje ir archeologinėje juvelyrikoje, pateikta daug taiklių tautosakos citatų, itin atitinkančių aiškinamas ženklą formos aspektų simbolines ypatybes. Vis dėlto, neturint tautosakos ar etnografijos duomenų, rašto liaudiškų vardų, kurie rodytų tam tikrą galimybę sieti šį ženklą su minėtomis mitinėmis būtybėmis, autoriaus interpretuojama sąsąja lieka daugiau paremta interpretavimo tradicija, prasidėjusia nuo E. Brastinio, nei naujai rastais svaresniais argumentais. Šiuo atveju lyginamoji baltų ir jų kaimynų bei kitų kraštų įvairaus laikotarpio ornamentų duomenų analizė galėtų labiau pagrįsti svastikos ryšį su soliarine ar dangiškos šviesos simbolika. Ne tik ornamentų kompozicijos kituose artefaktuose ypatybės, bet ir mitologijos analizė skatina plačiau interpretuoti šio ženklą reikšmes: dangaus šviesa kyla ne tik iš žaibo, bet ir iš saulės bei dangaus Dievo kaip mitinio šviesos šaltinio. O norint svariau pagrįsti Laimos ryšį su šiuo ženklą bei Perkūnu, itin pravartu prisiminti, kad Laima (Laumė) vis dažniau aiškinama kaip

33

Ten pat, p. 162; Иванов В. В., Топоров В. Н., Лаума, *Мифы народов мира*, Москва, 1987, т. 2, с. 40.

Perkūno žmona, kuri buvo pagrobta Velnio ir greičiausiai tada iš Laimos virto laume³³. Lyginant su lietuvių duomenimis, reikia pažymėti, kad mūsų tradicinėje tekstilėje dažnesnė pusinė, fragmentuota svastika. Tokių jos atmainų gausu ir Latvijoje, tačiau autorius tokius ženklus nepagrįstai priskiria žalčiuko tipo raštams (p. 301, 306).

Žalčiuko ar gyvatės rašto simboliką autorius nagrinėja itin išsamiai ir nuosekliai. Jis aptaria gausią šio ženklo formų įvairovę, jo liaudiškų pavadinimus sieja su mitopoetiniais latvių tautosakos įvaizdžiais ir mitologemomis. Įžvalgiai atskleidžia įvairius žalčio ir gyvatės simbolikos aspektus ir jų ryšį su deive Mara, su Saule, Mėnuliu, Laima. Jis nagrinėja žalčio ženklo sąsajas su vandenų zigzago simboliais, su saulės simbolikos svastikomomis ir ratais. Tačiau kiek abejotina, kai autorius tam tikrose žalčio ženklo atmainose ir jo daugialypėse kombinacijose su kitais ženklais, kai žaltys įgyja grėbliukines ataugėles, įžvelgia sparnuotos gyvatės, pūkio (slibino, aitvaro) simbolį (p. 305). Liaudiški šio ženklo vardai taip manyti neteikia jokio pagrindo, tuo tarpu ženklo jungtis su grėbliukų (p. 308), puserškėčio, pusės roželės ar žirgelių raštais (tokiais vardais jie žinomi Lietuvoje³⁴) vienodai leidžia tokius ženklus asociatyviai sieti ir su Aušrinės, Saulės ar Dvynių mitologemomis. Tačiau tai irgi būtų nepakankamai pagrįsta subjektyviu nuomonė, kuriai lygiai taip pat galima prikurti ir daugybę kitokių alternatyvių aiškinimų, neparemtų jokiais etnografiniais duomenimis, o grindžiamų vien ženklo formos keliamomis asociacijomis.

Iš tiesų, remiantis vien formalia ornamento formų rekonstrukcija, bet kurį ženklą galima susieti su visais likusiais. Tai patvirtina autoriaus pateiktas rombo ir supinto mazgo ornamento kombinacijos aiškinimas išskaidant jį į smulkesnius sudedamuosius ornamentus. Tada pasirodo, kad jį sudaro beveik visų žinomų tekstilės ženklų kombinacija: neva tai yra širdelės, įstrižo kryžiuko, rombo, žalčiuko, rombo su kryžiuku, vėželio, dvigubo rombo ir kt. ženklų kombinacija. Tačiau tokiu atveju jo simbolikos aiškinimas praranda prasmę (p. 315).

Autorius pateikia ir kitas subjektyvias, tačiau galimas ženklų interpretacijas, pagrįstas ornamento formų keliamomis asociacijomis su mitologemomis: tai įvairių „laiko bangų ciklų“ ženklų, pynės, kaip Visatos simbolio, bei vadinamųjų kopėčių, kaip laiptų į dangų, arba pasaulio stulpo ženklo aiškinimai (p. 309–316). Tik reikia pažymėti, kad Lietuvoje tokie kopėčių tipo raštai – įstrižainės su grėbliukinėmis ataugėlėmis – vadinami grėbliukais, todėl remiantis šiuo vardu šių ženklų prasmę galima interpretuoti kaip susijusią su mitologine vestuvine šukų ir nuotakos šukavimosi simbolika³⁵.

Šiek tiek nutolęs nuo pagrindinio knygos tyrimo objekto – dekoru, ženklų reikšmės, yra skyrius, skirtas šiaudinių sodų simbolikai, kuriame nagrinėjama objektų formos simbolika. Autorius tokiu būdu siekia parodyti, jog liaudies dizaino formų simbolikos aspektus galima gvildinti panašiai kaip ir ženklus. Reikšminga, kad autorius įrašo sodus į platesnį pasaulinį kontekstą. Kita vertus, galima pažymėti, kad daugelis autoriaus pastebėtų jų simbolikos bruožų patvirtina ankstesnių J. Vaiškūno tyrimų išvadas³⁶. Galiu pridurti, kad mano tyrimų

34

Tumėnas V., Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika, p. 168–169, 190–192; Tumėnas V., *The Visual and Mythical-Poetic interpretations of Sky Luminaries in Lithuanian Traditional Textiles*, *Archaeologia Baltica*, *Astronomy and Cultural Heritage* (ed. by J. Vaiškūnas), 2008, No. 10, p. 82–83.

35

Ten pat, p. 83.

36

Vaiškūnas J., Sodus ir visata, *Liaudies kultūra*, 1992, Nr. 4, p. 26–30.

37

Tumėnas V., *Simbolika lietuvių liaudies dailėje ir tautosakoje, Mokytojų lietuvių etninės kultūros kompetencijų tobulinimas*, Vilnius, 2008, p. 15–16.

duomenimis, sodus galima sieti ne tik su Pasaulio modelio, bet ir su Dangaus (Rojaus) sodo, pasaulio tobulo tvarkos provaizdžio mitologema³⁷.

V. Celmo knyga – reikšmingas indėlis į baltų raštų ir ženklų simbolikos, mitopoetikos, mitinės tradicijos įvaizdžių ir vaizdinių tyrinėjimų bibliografiją. Iš ornamento išskirdamas pavienius ženklus, jų simboliką autorius aiškina remdamasis liaudiškais įvardijimais, formos keliamomis mitologinėmis filosofinėmis asociacijomis arba plėtodamas savo pirmtakų pramintą interpretavimo tradiciją. Remdamasis latvių ir iš dalies lietuvių ženklų forma, liaudiškais latvių raštų pavadinimais bei mitologinės tradicijos tautosaka ir baltų mitologijos duomenimis, autorius labiausiai gilinasi į vietinę latvių bei baltų ženklų simboliką, kurios aiškinimai artimi lietuviškai medžiagai. Kalbėdamas apie ornamento kompozicijos arba pavienių ženklų vidinės kompozicinės sandaros simboliką autorius atskleidžia ir platesnes simbolikos sąsajas, pranokstančias baltų kultūrų arealą. Tačiau parodyti baltų raštų simbolikos savitumo kitų kultūrinių tradicijų kontekste autorius nesiekė. Plėtodamas metodiką, kurią XX a. pradžioje sukūrė E. Brastinis, autorius etnografų surinktus liaudiškus latvių ornamento pavadinimus vertina kaip mitopoetinius simbolius, kurių simbolikos atskleidimas leidžia interpretuoti ir ženklų simboliką. Nagrinėdamas raštų kompozicijos simboliką autorius kartais itin subjektyviai interpretuoja ženklų estetiką, jų formų keliamas filosofines mitologines asociacijas. V. Celmo tyrimas išsiskiria itin daugialypių požiūriu į ornamento simboliką. Jame greta mokslinės analizės gausu ir naujų, drąsių, dar nepakankamai įrodytų įžvalgų ir prielaidų, kurios, tikėtina, paskatins ne tik aktyvesnes mokslines diskusijas apie ornamento simboliką, bet ir intriguos platesnį kultūros puoselėtojų ratą naujoms tradicija paremtoms kūrybinėms interpretacijoms ir inspiracijoms.

Dr. Vytautas Tumėnas